

nem szégyen, ha ismerjük mások kutatási eredményeit, de tudományetikai alapkövetelmény a felhasznált szakirodalomra utalni, mások szó szerint citált gondolatait pedig idézőjelben, pontos forrásmegjelöléssel szokás közölni.

A betűrendes adattárban – miként már utaltam rá – a szócikkek következetes egyformasággal vannak felépítve: a név első és utolsó említése, korábbi és későbbi név, forrás, az objektum elhelyezkedése. Ezek valóban olyan szempontok, amelyek alkalmasak Debrecen utcaneveinek rendszerszerű bemutatására, az erre épülő tudományos vizsgálódásra.

Az „Adattár” információs anyagához ugyanakkor több kritikai megjegyzésem is van. A tulajdonnévi jellegű utcaneveknél például fölösleges a név etimológiai jelentésével foglalkozni (*Ábel*, *Abigél* stb.). Az emlékeztető neveknél a gyakran túl részletező életrajz helyett arra kellett volna koncentrálni, ami a név viselőjét Debrecenhez fűzte, ez azonban sokszor homályban marad (*Bárcki Géza*, *Barta János*, *Bay Zoltán* stb.). De a nehézkes, körülményes vagy éppen tartalmilag kifogásolható nyelvi megformálás sem válik előnyére a kötetnek. Csak szemezgetve a példák között: ma már több mint sértő „a debreceni munkásmozgalom kiemelkedő harcosának” nevezni a *Bartha István utca* névadóját, vagy Bokányi Dezsőt „a magyar munkásmozgalom kiemelkedő alakjának” aposztrofálni. A Bem József utcáról megtudjuk, hogy „az 1848–49-es szabadságharc egyik hősről és kiemelkedő *hadférfijáról* (!) nevezték el” (vagyis hadvezéréről, tábornokáról). A *Bencsik Sándor utca*-ról azt olvashatjuk, hogy a névadó rockzenész Budapesten született, és *Wien*-ben halt meg (saját kiemeléseim). A *Bihari utca*-nál ezt találjuk: „Az utcát (!) ma Bihari János cigány hegedűművésznek, zeneköltőnek [...] állít emléket.” Itt bizony baj van a vonzathasználattal, egyeztetéssel, de a *cigány hegedűművész* helyett is jobb lenne: *a híres cigányprimás*. A Baskir utcáról megtudjuk, hogy a tatár nyelv egyik „tájszólamát” beszélő népről nevezték el. A valóságban a baskír nyelv nem a tatár nyelv tájszólama (helyesen: tájszólása), hanem a török nyelvek egyik ágához, a kipcsakhoz tartozik. A tatár nyelv a török nyelvek külön ága. A Béke utcáról (mai Szent Anna utca) ezt olvashatjuk: „a háborúból elege lett emberek régóta áhított vágyáról nevezték el”. Bonyolultabban már nem is lehetett volna megfogalmazni a békevágyat. És sajnos még hosszasan lehetne sorolni az ezekhez hasonló negatív példákat.

A hiányosságok ellenére a kötet számos hasznos ismeretet nyújt olvasóinak, ezért további munkálkodásra biztatom a szerzőt és mindazokat, akik szívükön viselik a cívisváros helytörténeti, néprajzi, nyelvi stb. értékeinek közkinccsé tételét. Természetesen egy alkalmas szakmai, nyelvi lektor bevonásával.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 3.

Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA

A Magyar Névarchívum Kiadványai 13.

Debrecen, 2008. 224 lap

A sorozat harmadik darabja a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által már hagyományosan megrendezett, Síkfőkúton lebonyolított második helynévtörténeti szeminárium húsz előadásából tartalmaz tizennégyet. A dolgozatok különféle témaköröket

fejtenek ki. Vannak, amelyek az ómagyar kor bizonyos helyneveivel foglalkoznak, mások elemzése a középmagyar korra is kiterjednek, vagy éppen újkori-jelenkori névanyagot vizsgálnak korábbi korokra való kitekintéssel. Tematikusan is sokszínű a kötet: jellemzőnek mondható a névrendszertani szemlélet kitüntetett szerepe akár egy kisebb névállomány, akár egy nyelvi jelenség vagy bizonyos szempontból a teljes magyar helynévállományt érintő kérdések szemszögéből. Az előadások többek között etimológiai, morfofonológiai, névföldrajzi, szóalaktani, szerkezeti, szemantikai problémákat taglalnak.

A sorozat előző kötetéhez hasonlóan két tanulmány kapcsolódik a Tihanyi alapítólévélhez, melyek ezúttal egyben a kötet nyitódarabjai is. HOFFMANN ISTVÁN (9–27) az oklevél helynévi adataiból levonható névrendszertani tanulságokat foglalja össze. Megállapításai szerint az eddigi kutatások irányával szemben fontos tanulság, hogy a helynevek döntő többsége magyar nyelvhasználók körében keletkezett, az általa idegen eredetűnek tekintett nevek (*Keszölc* és *Balaton*) is magyar hangalakban jelennek meg a forrásban. Névszerkezetiileg jól elkülönül a településnevek és a többi helynév, a mikronevek csoportja. Az előbbieket a *Feheruuaru* név kivételével egyrészesek, puszták személynévi eredetűek, az utóbbiak struktúrája zömében kétrészes. Ebben a csoportban az egyik névrész (az alaprész) minden esetben földrajzi köznévv. A két alapvető jelenségnek a legelső források révén igazolt meglétével hangsúlyozza HOFFMANN (nem csak ebben a tanulmányában) a magyar helynévadás bizonyos jelenségeinek évezredekken keresztül fennálló folytonosságát. A különféle névfajták kifejezésének módjában megjelenő hasonlóságokat több nyelvi eszköz is jelzi. Kiemeli ezek közül a személynévek felhasználását, melyeknek az ember és táj (földrajzi hely) közötti összefüggések jelzésében lehet szerepe (a LŐRINCZE LAJOSTól bevezetett műveltségi névi kategóriára gondolhatunk itt egyebek között). A névfajták és objektumok közötti átjárást biztosítja a metonímia, de nem volt ritka ebben a korban sem a meglévő névanyag testének felhasználása új (másodlagos) nevek létrehozására egyéb nyelvi eszközökkel (pl. szintagmatikus szerkesztéssel).

Az alapítólévélről ihletett másik dolgozatot SZENTGYÖRGYI RUDOLF tollából olvashatjuk (29–52); témája a Fadd (*foaudi*) birtok határának leírásában szereplő vitatott eredetű és lokalizálású helynévi *kangrez* szórvány értelmezése. A szerző az eddigi elemzések újragondolásával újabb etimológiát és lokalizációt kínál. A kérdéses szót minőségjelzős szóösszetételnek véli, melyben a melléknévnek tartott *kang* (*kany*) előtagnak 'lehajló, ferde, lejtős, meredek' vagy 'elhajló, kanyarodó' jelentést tulajdonít. A szóba jöhető terület terepviszonyaival inkább az első jelentéscsoportot tudja összeegyeztetni. A *rez* utótag többfelé és több helyütt adatolt különféle jelentései közül a 'vágás, csapás, irtás', illetve 'irtás révén kialakított út' jelentéseket tartja elfogadhatónak. A név által megjelölt helyet az eddigi elgondolásokhoz hasonlóan (HOFFMANN újabb vélekedését részint elvetve) útnak tartja, a TMFN. adatait is fölhasználva a Fadd határában lévő, *Faddi lejtő* nevet viselő meredek úttal azonosítja. Az érvelés eredménye ugyan nem minden ízében megcáfolhatatlan, ahogy maga a szerző is jelzi, de a rendelkezésre álló adatok körüljárásának módja, a forrás latin szövegével szemben a mikrofilológiai vizsgálat és a szöveg egésze felől kiinduló szemlélet együttes jelenléte eljárásának körültekintő voltát igazolja.

A kötet következő írása két háromszéki (sepsiszéki) falu, Kilyén és Szotyor etimológiáját elemzi (53–69). Az említett falvak neve a magyar nyelvterületen egyedüli előfordulású. FARKAS TAMÁS vizsgálata lényegében a FNESz.-ben is szereplő puszták személynévi eredetét támasztja alá mindkét esetben, ugyanakkor a *Szotyor* név magyarzatát bizonytalannak látja abban a tekintetben, hogy a helynév biztos apanévi előzményét nem

lehet kimutatni (következésképp a FNESz. 1211-es *Zotur* adatát nem sorolja ezek közé). A *Szotyor* helységnev személynévi származtatásával állnak szemben az utóbbi századok azon névmagyarázatai, amelyek a helynevet közszói eredetűnek tartják, jelezve, hogy a névhasználók tudatában településnevünk transzszemantizáción esett át, eredeti jelentésszerkezete elhomályosult. A szerző dolgozata második felében a kérdéses helynevek szerkezeti változásait veszi számba (pl. a *-falva* utótag és a *Sepsi-* előtag megjelenése).

A nyelvészet mellett más tudományágak és képviselőik is hozzátesznek az ómagyar kor helynévkutatásához. BOTÁR ISTVÁN a régészet és történettudomány oldaláról indulva veti föl Erdély, jelen esetben a Csíki-medence kora Árpád-kori benépesülésének, hely(ség)névállományának kérdését (71–94). A kutatás eddigi állításaival szemben (amely szerint a terület legkorábbi névanyagára a 13–14. század sajátos névtípusai, különösen az összetett, települést jelző utótagúak és templomcímre utalók jellemzőek) hangsúlyozza, hogy az újabb régészeti kutatások által igazolt 10–12. századi, feltehetően nemcsak szláv, hanem amellet magyar, a székelyek betelepítése előtti települési rétegekhez nyilván a korai helynévcsoportokhoz sorolható nevek kapcsolódnak. BOTÁR az Árpád-kori névanyag vizsgálatába bevonja a 14. század után adatolt névanyagot is. Ezt is számításba véve kimutatja, hogy a terület településneveinek fele – kései adatolásuk ellenére – akár a 13. század előtt is keletkezhetett.

A HOFFMANN ISTVÁN által a magyar névtanba bevezetett névelemzési modellt egy adott terület névanyagának az elemzésében használja fel KOCÁN BÉLA (95–104): Ugocsa vármegye középmagyar kori helynévrendszerét vizsgálja, összevetve az ómagyar kori viszonyokkal. Elemzésének legfőbb tanulsága, hogy az ómagyar korban meglévő névrendszer keretei, elemeinek felhasználása határozta meg a későbbi nevek alkotását, ezért a 16–18. században a másodlagos nevek arányának és egyúttal számának emelkedése bővítette leginkább a névállományt. Ez a jelenség különösen a határrésznevek csoportjában érhető tetten. A helyfajta adatainak mennyiségi változásai feltehetőleg a források jelével, azok változásával is összefüggésben lehetnek.

Kevés, ugyanakkor az eddigi név- és alaktani kutatások során kitüntetett szerepet játszó denotátumot (és a hozzájuk kapcsolódó lexémákat) érintő változást vizsgál TÓTH VALÉRIA a *-falva* > *-fa* helységnevi utótagok kapcsolatának feltárását célzó elemzésében (105–19). HORGER és KÁZMÉR véleményét is átgondolva lefolyását tekintve nem szerkezeti, hanem hangtani módosulást lát a névrész átalakulásában: a nyugati nyelvjárási területen a magánhangzó + *l* hangkapcsolatból a mássalhangzó pótlónyúlás nélkül is kimaradhat (*falva* > *fava*), a hiátustöltő *v* pedig kieshet; határozóragos változatban az egymás mellé kerülő magánhangzók helyébe egy hosszú magánhangzó léphet (*faán* > *fán*), mely alakból a *fa* nominativus következtethető ki. A jelenség nyelvföldrajzilag korlátozott, hatóköre az említett nyelvjárási jelenségek területi elterjedésének függvénye. TÓTH VALÉRIA a *-falva* és a *-fa* forma használata között szociolingvisztikai különbséget fedez fel. A 18. századi forrásokban az előbbiek hivatalos, latin, az utóbbiak vernakuláris, magyar minősítést kapnak. Írásban inkább csak a kiindulási és a végső alakulatok érhetők tetten; az átmeneti formák csak ritkán. A *-fa* típusú írott változatok tömegesebb megjelenése az eredeti *-falva* végű variánsok használatból való kikopásával magyarázható. A *falva* > *fa* módosulás a folyamat egészét tekintve mégis névszerkezeti változásnak tekinthető, amennyiben a változást követő variánsokban a *-fa* névvégződés utótagként áll.

Az *ér*, *sár* és *víz* földrajzi köznevekre kiterjedő névföldrajzi vizsgálatot végez GYÖRFFY ERZSÉBET (121–33). A három vízrajzi köznevet elsősorban jelentéstani szempontból

vizsgálja, névföldrajzuk mellett kronológiai sajátosságaira is igyekszik rámutatni ómagyar kori előfordulások alapján. Az *ér* víznevekről megállapítja, hogy méretük ugyan különféle lehet, de vízmennyiségüket a közelükben levő nagyobb vízfolyás szabályozza. A *sár* névről megtudjuk, hogy jelentése víznevekben nem színnévi, hanem a víz állagával (sárosságával) és mocsaras voltával áll kapcsolatban. A *víz* ~ *vize* utótag funkciója gyakran a tulajdonnév minősítése, jelzi a helynév által megnevezett denotátum fajtáját (tehát azt, hogy víznévről van szó).

A kötet következő tanulmánya (135–44) egy mikrofilológiai kérdést boncolgat: miként lehet az azonos denotátumra vonatkozó különböző hegynévi adatokat értelmezni. RESZEGI KATALIN dolgozatában leginkább az egyelemű és földrajzi köznévi elemmel kiegészült oronimákat vizsgálja. Névtestük elhatárolásában több szempont együttes érvényesítésére is felhívja a figyelmet. Hangsúlyozza a névalakoknak egy névrendszer elemeként történő vizsgálatát, felhívja a figyelmet a nevet közlő forrás elveire, a névanyag együttes analízisére és a különböző korok módszereire a tekintetben, hogyan közlik a helynevet. Így egymás mellé kerül az Árpád-kori oklevél, melyben a magyar *bérec* elem a név tartozékául nem szolgáló, eligazító szerepű elemként van jelen, és az újkori-legújabb kori térkép, amelyen gyakorlat a népi nevek kiegészítése értelmező földrajzi köznévi elemmel.

A névéletlan területére lépve nyúl az ómagyar és középmagyar kori helynevekhez HEGEDŰS ATTILA, amikor az ún. eseménynevek csoportját vizsgálja (145–51). Meghatározása szerint ebbe a körbe tartoznak azok a helynevek, amelyeket valamely eseményhez kapcsolnak – függetlenül attól, hogy az esemény megtörtént-e ott vagy sem. Ennek megfelelően egy hely, amelynek etimológiája nem eseményre utal, eredetének elhomályosulásával eseménynévi besorolást kaphat. Más oldalról is kérdésessé válik az, hogy a névcsoportnak tudunk-e egzakt definíciót adni. Egyfajta megközelítésben akár egy *Legelő*-féle név is ebbe a típusba sorolható, mivel a név szokásszerűen ismétlődő eseményre vonatkozik. Grammatikai oldalról egyes képzők jelenléte a névben (igenévképzők, deverbális nomenképzők) a toponíma eseménynéviségét jelöli. Mindent összevetve azonban ez a kategória meglehetősen bizonytalan.

A kötet rákövetkező cikkében NYÍRKOS ISTVÁN a „Magyar grammatika” rendszere alapján veti össze a közzsói szóalkotás és a helynévalkotás eszközeit (153–63). A szerző a névtani szakirodalomban eddig már több helyütt, elszórta vagy más formában megfogalmazott tényeket rendezi a közzsók jellemzésére használt struktúrába. A birtokos jelzős összetételek kapcsán kitér a mondattani szerkezetek osztályozásának problémájára: a funkcionális szempont kizárólagosságával szemben felhívja a figyelmet arra, hogy az alaki-morfológiai jegyekre nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a kategóriák kialakításakor. Összegzésként elmondható, hogy a helynevek grammatikai megalkotásában a közzsókhoz hasonló eszközöket használunk, a szóalkotástípusok közötti és a szóalkotás-módokon belüli arányok viszont eltérnek egymástól.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA csíki helynevek lexikális-morfológiai szerkezetének vizsgálata során hangsúlyozza, hogy a nevek arculatát két tényező alakítja: a helynévmodellek és a kérdéses terület nyelvjárási rendszere (165–77). E két összetevő befolyásoló szerepét követi nyomon. A helynevek szerkezeti változása archaizmusok és neologizmusok együttlétét eredményezi. A formai módosulás mellett jelentésváltozás, a névben megjelenő fogalom elavulása is eredményezheti valamely név használatból való kiviesését, s köztudott az is, hogy a nyelvjárási szókészlet a helynevek alakját is befolyásolja.

PÓCZOS RITA az Árpád-kori adatszegény névanyag etnikai értékét, népi vonatkozását (a névhasználók népiségét) egy mai névrendszer viszonyai alapján próbálja modellálni a Baranya megyei Sásdi járás helyneveinek segítségével (179–207). Gondolatmenetének kiinduló tétele, hogy ha alacsony a névhasználók nyelvtől eltérő etimológiájú nevek száma, a jelenség az ómagyar korra is érvényes lehet. Elemzésében a különböző nyelvű közösségek által használt azonos jelentésű névpárok viszonyait szemlélteti. Elődeivel ellentétben mindegyik érdekelt nyelvre egyformán figyelve, együttesen vizsgálja a névanyagot, négy fő kategóriába sorolva a megfeleléseket: 1. csak az egyik nyelven nevezik meg a denotátumot; 2. nincs lexikai megfelelés; 3. van lexikai megfelelés; 4. átvételek. A lexikai megfelelés a névpárok felére jellemző. Magas arányuk miatt KNEZSÁVAL vitatkozva az egymástól független párhuzamos névadás helyett az idegen névformák ismeretét feltételező fordítás mellett érvel.

A magyar nyelvterületen kívüli helyekre a magyarban használt földrajzi nevek (az exonimák) újabb alakulataival foglalkozik MIKESY GÁBOR (209–14). Tanulmányában jellemzi ezen névcsoport keletkezési típusait, majd olyan 20. századi adatokat vizsgál, melyek magyar változatának többsége valamilyen fordítási művelet (adaptáció, magyar helynévtípus kiterjesztése, modifikáció, téves névvonatkoztatás, magyar kiejtés szerinti írásmód stb.) eredményeként jött létre. Munkája erénye, hogy a névtudomány által kevésbé vizsgált területet mutat be, viszont forrásai megjelölésének hiányát érezzük.

A kötetet KISS GÁBOR régész és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS történész tanulmánya, a történeti Vas vármegye Árpád-kori történeti földrajzát feldolgozni célzó munkájának újabb „mellékterméke” zárja (215–24). Dolgozatuk az Órség településtörténeti képét vázolja fel, települési tagolódásának változását mutatja be a századok folyamán, végigköveti a névrendszereknek a birtok- és településszerkezet differenciálódásával párhuzamosan történt módosulásait; végül a szerzők eredetük szerint jellemzik, csoportosítják a terület településneveit.

A sorozat újabb köteteinek megjelenése, úgy tűnik – szerencsére – nem ütközik akadályokba. Jó kijelenteni, hogy évről évre újabb kötetét vehetjük kézbe a magyar történeti helynévkutatás e színvonalas sorozatának. Megállapításunk helytállóságáról a tudományterület változatos arculata, kutatóinak felkészültsége, szervezőinek eltökéltsége gondoskodik.

HÁRI GYULA

HAJDÚ MIHÁLY: AZ 1913. ÉVI HELYSÉGNÉVTÁR NÉVVÉGMUTATÓ SZÓTÁRA

Magyar Névtani Dolgozatok 200. Budapest, 2007. 346 lap

1. Egy évtizedekkel ezelőtt született munkaterv részeként jelen kötettel együtt háromra szaporodott hivatalos történeti helységnévtáraink névvégmutató szótárainak sora. Elsőként a legkorábbi (bár Erdély, a Határőrvidék és Horvátország névanyagát nem tartalmazó, nyomtatásban csak 1920-ban közzétett) ilyen munka, az 1773. évi helységnévtár a tergo szótára jelent meg (MND. 74. Bp., 1987). Ezt követte az első kinyomtatott, már az Osztrák–Magyar Monarchia korai állapotait rögzítő, 1873. évi helységnévtár hasonló feldolgozása (MND. 81. Bp., 1989). A sorozat most közzétett kötete a történeti